

Holler László

Anonymus és „Kleopátra városa”*

A 800 éves Anonymus-geszta

1. Bevezetés

A jelen tanulmány tagja annak a publikációsorozatnak, amelyben az Anonymus-geszta egy-egy különleges helynevét vagy kifejezését teszem vizsgálat tárgyává, s ebből kiindulva a gesztával vagy a középkori magyar krónikák összességével kapcsolatban lényeges megállapításokhoz jutunk el.

A vizsgálataink fókuszába kerülő részletek között fontos helyet foglalnak el az olyan, mindeddig megfejtetlen vagy tévesen értelmezett kifejezések, melyek létrejötté a szöveghagyományozódás folyamatában bekövetkezett másolási hibára vezethetők vissza. Az ilyen kifejezéseket tartalmazó szövegegységek evolúciójának vizsgálata alapján nemcsak a korábban megfejtetlennek tűnő szavak és szókapcsolatok eredetére kapunk plauzibilis magyarázatot, hanem analízisünk minden esetben további fontos következtetésekhez is elvezet bennünket. A vizsgált és vizsgálandó esetek egy részében még az Anonymus által felhasznált szöveg kialakulásának folyamatában történt a tévesztés, más esetekben pedig az általa elkészített mű másolása során.

A jelen tanulmány középpontjában a geszta 45. fejezetében felbukkanó „ad cleopatram ciuitatem” kifejezés áll. A rejtélyes városnév esete hasonlít a 44. fejezetben olvasható „ad nigrum mare” esetéhez (HOLLER 2008: 306–8). Ugyanis a kifejezés a magyar történeti szövegek közül csak az anonymusi műben fordul elő, tehát az elemzéséhez más krónikaváltozatok nem nyújtanak hasznosítható információt. És majd mint látni fogjuk, a két eset abból a szempontból is hasonló, hogy a tévesztés a geszta eredeti példányának lemásolása során történt. Ebben a tekintetben ebbe a csoportba tartozik a geszta 56. fejezetében olvasható „per populos aliminos” részlet is, melynek létrejötté ugyancsak a geszta kézira-

* A Magyar Nyelvtudományi Társaságban 2012. április 3-án Budapesten tartott előadás második részének szerkesztett változata. Előadásomat az Anonymus-geszta kutatásában jelentős eredményeket elérő Benkő Loránd (1921–2011) emlékének szenteltem. — Nagyon köszönöm a dolgozat lektorának fontos megjegyzéseit és javaslatait. Az ő javaslatának köszönhető, hogy a 4.3. fejezetben felvetett hipotézis az eredetileg szándékoltnál részletesebb megfogalmazásban és hivatkozásokkal alátámasztva kerül az érdeklődő olvasó elé.

tának másolása során történt tévesztéssel magyarázható meg (HOLLER 2009: 323–4).

Az „ad cleopatram ciuitatem” kifejezés más szempontból viszont különbözik az eddig megjelent tanulmányaimban vizsgált esetektől. Az „ad nigrum pontum”, az „ad nigrum mare” (HOLLER 2008), a „montes senonum”, a „per populos aliminos” kifejezések (HOLLER 2009), továbbá a Magyar Nyelvtudományi Társaságban 2012. április 3-án tartott előadásom során szintén tárgyalt „eunedubelianus” név esetében korábban senki nem próbálta ezek létrejöttét a másolási folyamatban keletkező torzulással megmagyarázni a szakirodalom tanúsága szerint. Ezzel szemben a most vizsgálandó kifejezés esetében a hibás másolás lehetősége már 1861-ben felvetődött, s a téves másolás koncepciója alapján PAULER GYULA a meggyőződésem szerinti helyes megoldást is megadta már 1900-ban.

Két oka van annak, hogy e kifejezés vizsgálatát mégis igen fontosnak tartom.

Egyrészt, noha a PAULER által javasolt emendációt, nevezetesen, hogy milyen névalak állhatott eredetileg a geszta szerzői példányában, több kutató is megemlítette a 20. század folyamán, de a kérdést érintők egyike sem hivatkozott név szerint PAULER GYULÁra, továbbá a javítási javaslata mögött álló indoklást sehol nem idézték. Így elgondolásának magyarázata teljesen feledésbe merült. Mindez jól érzékelhető BENKŐ LORÁND alább ismerttetendő megjegyzéseiből, melyek 2009-ben megjelent könyvében olvashatók. Noha hivatkozásaiban BENKŐ mindig az elképzelhető legkorrektebb és legalaposabb, mégsem hivatkozik PAULER GYULÁra, amelynek bizonyosan az az oka, hogy nem tudta, hogy a javaslat tőle származik.

A másik, s az előzőnél még fontosabb ok, hogy álláspontom szerint az eredeti névalak a geszta keletkezési idejének meghatározásához nyújt rendkívül fontos információt, segítségével a mű elkészültének idejét egy mindössze két éves intervallumra lehet leszűkíteni!

2. A vizsgált anonymusi szövegrészlet

A geszta 45. fejezetében arról van szó, hogy az Árpád vezértől kapott engedély alapján Szovárd és Kadocsa vezetésével a magyar hadsereg behatol Görögországba, s az itt folytatott hadjáratuk elbeszélése során olvashatjuk az alábbiakat (a kéziratban 19r/8–14. sor). A szöveg a faksimile alapján, a rövidítések feloldásával — a feloldott betűket kurzívval jelölve — JUHÁSZ LÁSZLÓ és JAKUBOVICH EMIL szövegközléseinek felhasználásával a következő:

„Zuard et cadusa paci fauentes. et dona et obsides eorum accipientes eos quasi suum proprium populum in pace dimiserunt. Ipsi uero ceperunt equitare ultra portam Wacil. et castrum philippi regis ceperunt. deinde totam terram usque ad cleopatram ciuitatem sibi subiugauerunt. Et sub potestate sua habuerunt totam terram aciuitate durasu. usque ad terram rachý.” (An. 1932: 31, 355. mondat, An. 1937: 92, 11–17. sor, a faksimile alapján módosítva).

PAIS DEZSŐ fordításában: „Szovárd meg Kadocsa békére készen mind az ajándékokat, mind a kezeseket elfogadták s őket, mint a saját népüket, békében elbocsátották. Maguk pedig tovább lovagoltak túl a Vaszil-kapun. Fülöp király várát bevették, majd Kleopatra városáig az egész földet meghódították s hatalmuk alatt tartottak mindent Durazzo városától egészen a rác-földre.” (An. 1926: 81).

3. Az ad cleopatram ciuitatem kutatástörténete

1790: LETHENYEI JÁNOS a legkorábbi, nyomtatásban megjelent magyar fordításban kihagyta a „totam terram usque ad Cleopatram ciuitatem sibi subiugauerunt” részletet, amely meggyőződése szerint biztos kritikai érzékét dicséri. Nyilván nem tudta azonosítani „Kleopátra városát”, (emiatt saját korabeli megfelelő névalakot sem tudott volna megadni), s egy értelmezhetetlen részlettel nem akarta fordítását elrontani (An. 1790: 48).

1799: MÁNDY ISTVÁN már nem hagyta ki fordításából ezt a részletet, így adván vissza magyarul: „azután az egész Tartományt a’ *Kleopátra* Várossáig meghódították”. Jegyzetben ehhez a következőt mondja: „*Kloppenburg* vagy *Kleopátra* Várossa a’ *Vestfáliai* Kerületben.” (An. 1799: 96).

1808: SÁNDOR ISTVÁN ennyit ír: „*Cleopatra*. Ez a’ Város lehetett valahol Görögországban. Talán a’ mostani *Lepanto Livadiában*.” (SÁNDOR 1808: 19).

1860: SZABÓ KÁROLY tanácsalanságának ad hangot, de azért két lehetőséget megpendít fordításának jegyzetében: „Európában *Kleopatra* nevű várost a régi földírók nem ismernek, s így e várost, melyet jegyzőnk előadása szerint Durazzo és a rác föld (a mai déli Szerbország) közt kellene nyomoznunk, meg nem határozhatjuk. Vajjon nem a régi *Pulcheriae Civitas*, a mai *Berat*, más néven *Arnaut-Beligrád*, azaz *Arnót-Fejérvár* értendő-e alatta Albániában Durazzótól délre néhány óra távra, melly *Pulcheriától*, II. Theodosius császár nejétől nyerte nevét? Vagy talán a *Cleopatrae Civitas* név az ugyanezen vidéken fekvő *Cattaro* tengerparti város nevében lappang?” (An. 1860: 64. 2. jegyzet).

1861: PODHRADCZKY JÓZSEF terjedelmes Anonymus-kommentár kötetében három újabb elképzelést említ meg, végül felveti a másolási hiba gondolatát: „*Cleopatra*: ha nem a *Zaklopetá* helység, melyet István szerb király, és fia *Radoszló Szerviában* a *zsiczai* monostornak ajándékoztak 1222–1228-dik évek körül; úgy a *Macedoniai Celetrum* lesz (...) vagy a *Moesiai Callatis* (...) — Alkalmassint a bécsi *Kitának* [= kódexnek, H. L.] másolója hibából ejtette a *Cleopatra* nevet, melyről Európában mélyen halgatnak a régi írók.” (PODHRADCZKY 1861: 325).

1900: PAULER GYULA egy húszsoros jegyzetben megoldást ajánl, és meggyőzően meg is indokolja javaslatát: „A Névtelen jegyző elbeszéléséből kitetszik, hogy *Zuard* és *Cadusa Philippopolisból* nyugotra vagy délnyugotra fordultak. A

föld, a melyet elfoglaltak, Cleopatra városáig terjedt. Ily nevű várost sem a régi, sem a középkori földrajz a Balkánfélszigeten nem ismer. Én tehát azt hiszem, hogy itt valami rossz hallásból (...) vagy leírásból folyó hiba van, s a Cleopatra vagy talán Cleopatras civitas : Neopatras, Thessalia déli szélén, a Sperchios mellett, a Thermopylaei szorosától északnyugotra. Ez nem csak alkalmas geographiai végpont, mert a hegyek (az Oeta) aljában fekszik, melyek a régi Thessaliát a tulajdonképpeni Hellastól elválasztják, hanem nevezetes város is, érseki székhely volt a XIII. század elején (...). Figyelemre méltó, hogy mikor 1204-ben a keresztések Konstantinápolyt elfoglalták, s a byzanci birodalmat maguk közt feloszták, e nyugoti részeket, Thessalonika székhelylyel, a lovagias montferrati Bonifác örgróf, ki III. Béla leányát, Margitot, Angelosz Izsák császár özvegyét vette nőül, kapta s a byzanci császári trón helyett e részt választotta magának, hogy — *Villehardouin Gottfried* szerint — közelebb legyen Magyarországhoz. (...) Itt kellett volna — úgy tervelték legalább Thessalonikában — oly latin birodalomnak alakulni, mely Philippopolistól Durazzóig — az adriai tengerig, délre pedig Moreáig terjedjen, körülbelül tehát azt a területet foglalta volna magában, melyet, a tulajdonképpeni Hellas : Bœotia, Attika kivételével, Névtelenünk szerint Zuard és Cadusa magyarjai elfoglaltak, s amely birtok éjszaki részén Durasut — a mai Durazzo és régi Dyrrachiumot és Rácországot — Rigómező vidékét — említi végpontokul.” (An. 1900: 444–5. 4. jegyzet).

1926: A magyar fordítást követő jegyzeteiben PAIS DEZSŐ ezt írja: „Kleopátra városa (...) Talán a dél-thesszáliai *Neopatras* neve van benne elferdítve.” (An. 1926: 123). Azt nem említi, hogy a gondolatot PAULER vetette fel negyedszázaddal korábban.

1937: Amikor PAIS DEZSŐ latin nyelvű jegyzetekkel látta el a JAKUBOVICH EMIL által előkészített szövegkiadást, valamivel hosszabban írt a kérdéstről. Először leszögezi, hogy olyan várost, amely hasonló elnevezésű lenne, nem ismerünk, majd három lehetőséget sorol fel lehetséges magyarázatul. Elsőnek „MHK. 444–5” hivatkozással közli a *Neopatras*-szal való azonosítás lehetőségét, amely Thesszália déli szélén helyezkedik el. Ezután annak a véleményének ad hangot, hogy az elnevezés inkább Kleopátrának, Nagy Sándor nővéreinek nevéből állhatott elő valamilyen módon, aki ezen a területen anyjával együtt főszerepet játszott. Végül azt a lehetőséget említi, hogy talán az Ochridi-tó mellett fekvő Struga település illír *Patrae* neve deformálódott *Cleopatra*-vá (An. 1937: 92. 5. jegyzet).

1975: A faksimile kiadásban GYÖRFFY GYÖRGY csupán annyit módosít PAIS 1926-os jegyzetén, hogy „Neopatras” helyett „Neopatrasz”-t ír (An. 1975: 153).

1998: VESZPRÉMY LÁSZLÓ a „Senones”-kérdéssel foglalkozó közleményében érinti a problémát. Ezt írja: „*Neopatras* nevének beemelése is bizonyos földrajzi tájékozottságra utal. Megjegyezzük, hogy a kéziratban szereplő „ad *Cleopatram civitatem*” alak — miként azt már a PAIS DEZSŐ–GYÖRFFY GYÖRGY-féle kom-

mentár is valószínűsíti — *Neopatras* lehetett, s egyszerűen a majuszkula „N”-t olvasta a későbbi magyarországi másoló „K” és „l” betűnek, ami paleográfaiilag teljes mértékben megindokolható. A mai görögországi Nea Petra egyébként érsekség volt, s 1204-től került latin uralom alá (...).” (VESZPRÉMY 1998: 166).

A közlemény jelentős részében a „Senones”-problémát vizsgálja, erre vonatkozó megállapításainak tarthatatlanságával korábbi publikációmiban hosszan foglalkoztam (HOLLER 2009: 308–9). A most idézett részlettel kapcsolatban csupán néhány megjegyzést kívánok tenni. Először is e kérdésben nem igazán indokolt „PAIS DEZSŐ–GYÖRFFY GYÖRGY-féle kommentár”-ról beszélni, különösen pedig azt mondani, hogy ez bármit is valószínűsített volna: az idézett helyen csupán a PAIS DEZSŐ által 1926-ban leírt rövidke, „talán”-os mondat olvasható. Másrészt a fennmaradt másolatban a kifejezés „ad cleopatram ciuitatem” formában jelentkezik, csupa minuszkulával. Emiatt nem tűnik különösebben meggyőzőnek VESZPRÉMY paleográfiai magyarázata: ha a másoló „K” és „l” betűnek olvasta volna a név elejét, miért írta le „cl”-lel? Valójában a csupa minuszkulával írt „ad neopatram ciuitatem” — a városnév ismeretlensége okán — könnyen romolhatott „ad cleopatram ciuitatem”-má.

S végül megjegyzem, hogy VESZPRÉMYnek az a megállapítása, hogy „A mai görögországi Nea Petra egyébként érsekség volt”, bizonyára téves megfogalmazás. Ugyanis a szakirodalom áttekintése alapján nincs tudomásom mai görögországi Nea Petra városról, amely valaha érsekségi központ is lett volna. A 13. században már valóban létezett egy Nea Petra nevű monostor, az egykori Neopatrastól légvonalban bő 80 km-re északkeletre, de ez nem volt város, s ott nem lett érsekség alapítva. Létezett ettől függetlenül egy Petra nevű püspökség a thesszalonikéi érsekségen belül még a bizánci fennhatóság idején, melyet III. Ince pápa is említ egyik levelében (vö. WOLFF 1948: 58, 59); de sem ez utóbbinak, sem a Nea Petra nevű monostornak nincs köze az egykori Neopatras érsekségéhez. (A 13. század első negyedével foglalkozó szakirodalomról lásd az 5.1. fejezetet.) A szakirodalom szerint az egykori Neopatras a mai Ypati település közelében volt (ODB. 2: 1454, Lex.MA. 6: 1091). Feltehetően VESZPRÉMY nem egy mai görögországi Nea Petrára, hanem az egykori Neopatrasra akart utalni.

1999: VESZPRÉMY LÁSZLÓ a PAIS DEZSŐ által 1937-ben elsőnek említett — de PAIS által kevésbé preferált — értelmezést fordítása szövegébe is beépíti: „Ők pedig továbblovagoltak a Bazil kapun túlra és bevették Fülöp király városát, majd Neopatrasz városáig az egész területet meghódították” (An. 1999: 39).

A *Neopatrasz* helynévhez fűzött jegyzetében ezt olvassuk: „A mai görögországi, dél-thesszáliai Nea Petra. Egyházi központ, érsekség, 1204-től latin, majd bizánci uralom alatt. A szövegben szereplő „Kleopátra” városnév valószínűleg a szókezdő „N” félreolvasásából („Kl”) született.” A jegyzet végén VESZPRÉMY LÁSZLÓ utalást tesz 1998-ban megjelent dolgozatára (1999: 66. 261. jegyzet).

2009: BENKŐ LORÁND új könyvében érinti az „ad cleopatram ciuitatem” meghatározás problematikáját. Ezt írja: „A geszta Szovárdjának útja Philippopolisznál éppen nem Bizánc irányába, hanem a Magiszter képzelete szerint nyugati-délnyugati irányba fordul, Kleopátra városának, majd Duracsnak az elérését célozza.” Majd így folytatja: „[P mesternek] ugyanis aligha lehetett bármi közelebbi fogalma a város fekvéséről, különben a magyar sereget nemigen vitte volna ilyen délre. A gesztaszöveg folytatásában emlegetett Duracs városa és Rác-föld ugyanakkor ennek ellentmondani látszik, hiszen ezek jóval északabbra fekszenek a Hellászba helyezett Cleopatra civitastól. Másrészt a Bizánc felé vezető útról Philippopolisznál történő letérés iránya az útviszonyok miatt csak déli-délnyugati lehetett, ezért ebben az irányban lehetett Kleopátra városa; majd a sereg Duracs felé vezetése felveti az útvonalnak Szalonikin át az Égei-tenger északi partvidékére történő irányítását.” (BENKŐ 2009: 38). Amint a bevezetésben említettem, a BENKŐ által felsorolt hivatkozások között nem szerepel PAULER jegyzete.

4. BENKŐ LORÁND aggályai a *Neopatras* emendációval szemben

4.1. Geográfiai adatok

Mindenekelőtt vessünk egy pillantást a térképre! Az Árpád hadvezérei által Görögországba vezetett hadjárat leírásában szereplő „Cleopatra ciuitas” előtt említett *castrum Philippi regis*, azaz a mai *Plovdiv* földrajzi koordinátái: északi szélesség 42°08' keleti hosszúság 24°45'; az utána említett *Durasu*, azaz *Durrës*-éi: északi szélesség 41°18' keleti hosszúság 19°27'. Amint korábban említettem, a szakirodalom szerint az egykori *Neopatras* a mai *Ypati* település közelében volt, ennek koordinátái: északi szélesség 38°52' keleti hosszúság 22°14'.

A tájékoztató távolsági adatok: légvonalban *Plovdiv* és *Durrës* távolsága 450 km lenne, míg *Plovdiv* és *Ypati* között 420 km, *Ypati* és *Durrës* között 360 km a távolság ugyancsak légvonalban.

Jegyezzük le a BENKŐ LORÁND által a csapatok feltételezhető képzeletbeli vonulási irányába eső *Thesszaloniké* adatait is: északi szélesség 40°39' keleti hosszúság 22°57'.

Így *Neopatras* *Thesszalonikénél* még légvonalban is 200 km-rel délebbre esik, mintegy 20 foknyi eltéréssel délnyugati irányban.

4.2. BENKŐ LORÁND kérdésfeltevése

Szeretném leszögezni, n e m o s z t o m BENKŐ LORÁNDnak azt a nézetét, hogy „[P mesternek] aligha lehetett bármi közelebbi fogalma a város fekvéséről”. Véleményem szerint *Anonymus* nagy valószínűséggel tisztában volt *Neopatras* helyével, mivel földrajzi leírásai mindig rendkívül precízek. A magiszter ilyen irányú alaposágát maga BENKŐ LORÁND is megemlítette a geszta *Borona* helynevei kapcsán: „*Anonymus* földrajzi leírásai — mint minden más esetben is — mindkét ügyben abszolút pontosságúak.” (1994: 35, 1998: 76).

Mindamelletts teljesen indokolt BENKŐ kérdésfeltevése: vajon miért vezette a magyar sereget ennyire délre a geszta szerzője? S ehhez hozzátennem a magam részéről, hogy különösen meglepő ez, hiszen Árpád vezér explicite „csak” az Égei-tengerig történő hódításhoz járult hozzá (HOLLER 2008: 308)!

Miért nem Thesszalonikét említette Anonymus vajon, amely összehasonlíthatatlanul ismertebb és jelentősebb hely volt, Anonymus korában egy királyság fővárosa. Miért választotta éppen Neopatrast, amely biztosan nem volt különösebben kiemelkedő méretű és nevezetességű város, és nem is esett elsődleges fontosságú útvonal mellé. Jelentőségét illetően — Magyarországról nézve — vajon beleillik-e egyáltalán az Anonymus által említett nevezetes *Scereducy*, a mai Szófia, a *castrum Philippi regis*, azaz Fülöp király vára, a mai Plovdiv vagy *Durasu*, a mai Durrës közé?

4.3. Kleopátra városa?

Megvallom, hogy a probléma már pár évvel BENKŐ könyvének megjelenése előtt foglalkoztatott. Akkoriban, áttekintve a 20. században megjelent véleményeket, amelyek nem említették PAULER nevét, s — mivel nem néztem utána az „MHK. 444–5” utalásnak! — PAULER részletes érvelésének ismerete nélkül szükségét éreztem, hogy átgondoljam „Kleopátra városa” kérdését, és *Neopatras* mellett más megoldások lehetőségét is mérleljelem.

a) Thesszaloniké városa tűnne ismertsége, jelentősége és a kalandozók útvonalába illeszkedése okán megfelelő jelöltnek Kleopátra városa számára. Esetleg nem Thesszalonikére gondolt valójában a gesztaíró, amint erre nagyon óvatos és burkolt formában 2009-ben BENKŐ LORÁND is utal?

Megtapasztalva Anonymusnak azt az írói vonását, hogy magyarázó vagy etimologizáló kedvében néha játékosnak mondható utalásokon keresztül teremt kapcsolatot olvasójával, lehetséges-e vajon, hogy az általa a legnagyobb tisztelettel említett néhai III. Béla leányára, Margitra gondolva nevezte Thesszalonikét kódoltan „K l e o p á t r a” városának? Azt a fővárost, ahol Margit Montferrati Bonifác szerencsétlen halála után, két évesnél is fiatalabb gyermekük, Demetrius nevében 1207-től régensként uralkodott. Éspedig talán azon asszociációs gondolatmenet alapján, hogy Margit — akinek kalandos pályáját Anonymus a III. Bélához fűződő személyes kapcsolata miatt is bizonyára nagy figyelemmel kísérte — megözvegyült bizánci császárnéból azáltal vált Thesszaloniké királynéjává, hogy a birodalmát legyőző hadvezérhez ment feleségül. S talán így emlékeztethette Anonymust VII. Kleopátra ptolemaida egyiptomi királynő (i. e. 69–i. e. 30) történetére?

b) Vagy mégis igaza lenne PAIS DEZSŐnek, hogy a Nagy Sándor-történetet kell keresnünk az elnevezés háttérében? Nagy Sándor neve négyszer jön elő a gesztában, kétszer külön megemlítve, hogy Fülöp király és Olimpiadis királyné fia volt. Sőt, magából a Nagy Sándor-történetből Anonymus több részletet át is

vett: már MÁTYÁS FLÓRIÁN öt ilyen átvételt mutatott ki (An. 1883: 250–1). Hadd idézzek GYÖRY JÁNOSTól: „A Historia de Praeliis-ből veszi Anonymus Nagy Sándor címét, melyet a makedon uralkodó diplomáciai leveleiben használ: »filius Philippi regis et reginae Olympiadis« s amelyet a magyar krónikás a Szkítia-leírásba és a 8. fejezetbe ékel, továbbá a 44. fejezet egyik hasonlatát az ellenségről, amely úgy hull a magyar sereg előtt, mint a kék az aratók után. A regény egy másik hasonlatát Taksonyra alkalmazza: »olyan üstöke volt, mint az oroszlánnak« (c. 55.). Az 52. fejezet rövid lakoma-leírása — »nagy lakomát csapott és menyegzői szokás szerint együtt vendégeskedett (...)« — szintén a Historia de Praeliis-ből való. A legfontosabb és legterjedelmesebb átvétel a 8. és 39. fejezetekben található, Álmos, illetve Árpád buzdító beszédében.” (GYÖRY 1948: 57).

Tehát teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy írónk igen jól ismerte a Nagy Sándor-történetet, sőt szinte bizonyosan egyik legkedvesebb olvasmánya volt. És így talán nem is az egyiptomi Kleopátra történetével érezte hasonlónak Margit sorsát, hanem a közel három évszázaddal korábban élt Kleopátráéval, aki II. Fülöp makedón király lánya, Nagy Sándor testvére, Épeirosz királynéja volt. S aki férje, Alexandrosz halála után — mikor alig három éves gyermekük vált a trón örökösévé — régensként maga kormányozta országát.

S talán ez áll annak háttérében, hogy a geszta ugyanazon mondatában, amelyben a magyar csapatok elfoglalják a Nagy Sándor apjáról elnevezett „castrum Philippi regis”-t, rögvést említésre kerül Nagy Sándor nővérének, Kleopátrának városa is?

c) De ha erre a Kleopátrára, Épeirosz királynéjára gondolt Anonymus, akkor vajon hol lehetett „Kleopátra városa”? Nyilván ahová Anonymus ismeretei alapján az ókori Épeiroszt helyezte. Milyen utalásokat találhatott erre az általa olvasott történeti művekben?

Ottó freisingi püspök, aki I. Barbarossa Frigyes német-római császár nagybátyja s egyben történetírója volt, ugyanúgy francia földön végezte tanulmányait, mint a mi Anonymusunk. Világkrónikájának az ókori Róma történetét tárgyaló részéből idézek három mondatot. A Róma alapításától számított 693. év történetéről írva ez szerepel Ottó krónikájában: „a megrémült polgárok Pompeiusszal együtt először *B r u n d u s i u m b a*, utóbb pedig *G ö r ö g o r s z á g n a k T y r r a t i u m* nevű városába menekültek.” A 697. évben a Görögországban időző Nagy Pompeiusról szólva elmondja: „Caesar viszont (...) áttutazott *E p i r u s b a* s ott a nagy Pompeiustól nem messzire ütötte fel táborát.” S a Város alapítása utáni 710. évnél olvashatjuk: „Caesar [azaz Octavianus], miután mindent meghódított és hatalma alá hajtott, Antonius ellen tengeri háborút tervezve *B r u n d u s i u m b ó l E p y r u s b a* indul.” (Ottonis Frisingensis/1868: 167, 168, 171; magyarul: Freisingi Ottó/1912: 154, 155, 165).

A földrajzi viszonyok alapján kétségtelen, hogy az első részletben olvasható, máshonnan nem ismert Tyrratium nevű város valójában Dyrrachium, ugyanis ez volt a Brundisiumból induló hajóút természetes túlparti végállomása. Láthatóan a francia iskolázottságú Ottó szinte szinonimaként használta a Brundisiummal szemben fekvő *D y r r a t i u m* városnevet és az *E p y r u s* tartománynevet.

Hasonló azonosítást tapasztalhatunk egyébként az 1230-as–40-es években alkotó Albericus trois-fontainesi ciszter szerzetesnél is. A negyedik keresztes hadjárat útvonalának ismertetésekor a hajóút egyik állomását „Durachium et Epyrum contra Brundisium” meghatározással nevezi meg (GOMBOS CFHH: 1: 30, az 1202. évnél).

Így tehát talán az Anonymusnál szereplő Kleopátra városa azonos lenne *Durazzo*-val, vagyis az ókori *Epidamnos*-szal? Nos, ez a város az általunk vizsgált mondat folytatásában említésre kerül *Durasu* [*duracsu*] néven, s a szöveg megengedi azt az értelmezést, hogy a két város azonos is lehet. És talán a geszta írója azért engedte meg magának ezt az önkényes névadást, mert úgy gondolhatta, hogy Kleopátra városát a közvetlenül utána szereplő *Durasu* név az olvasó számára egyértelműen azonosítja.

De vajon elképzelhető-e egyáltalán, hogy ugyanaz a város kétféle megnevezéssel is szerepeljen a gesztában? Nos, igen, ez lehetséges: Attila király városát sokszor említi a szerző mint *civitas Atthile regis*, néhány alkalommal viszont a német *Ecilburgu* néven hivatkozik rá, sőt az első fejezetben még azt is közli, hogy korabeli magyar neve *Buduuar* volt.

Tehát a fenti gondolatmenet alapján lehetségesnek tűnhet, hogy talán az Anonymus-kori *Durasu* másfél évezreddel korábbi elődjét említi a geszta Kleopátra városaként.

Átgondolva a fentiekben említett lehetőségeket, úgy éreztem, hogy egy ilyen kódolt városnév alkalmazása olyan enigmatikus momentum létét feltételezné Anonymus történeti művében, amely a geszta tárgyyszerűségével, oktató célzatával és általában mindent világosan kiartikuláló hangvételével nem lenne könnyen összeegyeztethető.

És így a Kleopátra városa kapcsán térben és időben tett kalandozásaim végén, megismerve PAULER GYULA érvrendszerét, az ő „*Neopatras*-javaslatát” tartom a helyes megoldásnak.

4.4. PAULER GYULA válasza

BENKŐ LORÁND 2009-ben megfogalmazott kérdésére, nevezetesen, hogy vajon Anonymus miért vezette el hőseit ennyire messzire déli irányban, PAULER GYULA meggyőző választ adott már egy évszázaddal korábban. Idézem őt: „Itt kellett volna — úgy tervezték legalább Thessalonikában — oly latin birodalomnak alakulni, mely Philippopolistól Durazzóig — az adriai tengerig, délre pedig

Moreáig terjedjen, körülbelül tehát azt a területet foglalta volna magában, melyet, (...) Névtelenünk szerint Zuard és Cadusa magyarjai elfoglaltak.”

PAULER érvelését „Cleopatra civitas” magyarozatára mintaszerűnek tartom, mert az ismeretlen, sehol máshol elő nem forduló névalakot másolási hibából magyarozza; mert az eredeti névre javaslatot tesz, melyből a hibás névalak könnyen megmagyarázható; és mert a javasolt név helyénvalóságát, meglepő tulajdonsága ellenére, meggyőzően megindokolja. Ezért ezt a PAULER-féle magyarozatot példaként a középkori szövegekben jelentkező, érthetetlennek tűnő nevek és kifejezések problémájának területén.

PAULER magyarozatát úgy fogalmazhatnánk át, hogy Anonymus lényegében az ő korában már létrejött Thesszalonikéi Latin Királyság déli határáig vezeti el a magyar sereget. De válaszra vár azért az a kérdés, hogy miért pont eddig? Miért éppen Neopatrast jelölte meg a három évszázaddal korábbi magyar hódítások legdélibb pontjaként, miért nem mondjuk Larisszát, amely jóval nagyobb kiterjedésű érsekség központja volt — igaz, valamennyivel északabbra fekszik. Vagy miért nem Patrast, a Kalydóni-öböl és a Korithosi-öböl találkozásánál fekvő jelentősebb érseki székvárost, amely még délebbre van Neopatrasnál — igaz, már az öblök déli partján. Egyébként lényegében véve ide, csak éppen az öböl északi partjára lokalizálta Kleopátra várost SÁNDOR ISTVÁN 1808-ban, amikor ezt írta: „Talán a’ mostani *Lepanto Livadiában*.” (1808: 19). Több mint két évszázad távolából elismerést érdemel SÁNDOR ISTVÁN hipotézise!

Marad tehát a kérdés: miképpen kerülhetett Anonymus „látókörébe” Neopatras városa?

5. Anonymus és Neopatras

5.1. Neopatras említése III. Ince okleveleiben

A fent megfogalmazott kérdés megválaszolása érdekében áttekintettem a Thesszalonikéi Királysággal foglalkozó, viszonylag könnyen elérhető szakirodalmat. (Az enciklopédikus kiadványok mellett megemlítem WOLFF 1948, 1954, FERJANČIĆ 1974, SETTON 1976, RICHARD 1989, POKORNY 2006 munkáit.) A Thesszalonikéi Latin Királyság 1204 és 1224 közötti időszakban állt fenn, s a következő közel két évtizedben a Thesszalonikéi Bizánci Császárság követte a történelem színpadán. Elsősorban arra voltam kíváncsi, hogy vajon mely források említik Neopatras város, illetve az itteni érsekség nevét. Arra a megállapításra jutottam, hogy ebből az időszakból a Neopatrasra utaló információk egyik legfőbb forrása III. Ince pápa levelezése.

Az 1198. február 21-én felszentelt és másnap hivatalba lépett pápa nagyhatású személyisége volt korának egészen 1216. július 16-án bekövetkezett haláláig. Levelezése a pápai érdekszférába eső területek történéseinek rendkívül fontos forrása, s ez érvényes Magyarországra éppen úgy, mint Konstantinápolynak 1204-ben történt elfoglalását követően a Balkánon létrejött Latin Császárságra is.

III. Ince írásbeli hagyatékát 4 fólió méretű kötetben tartalmazza a „Patrologia Latina” (PL. 214–217. kötetek). A pápai registrumkönyv jegyzetekkel ellátott kiadása 1964-ben indult meg, s az első két kötet után kimaradt a harmadik és a negyedik. 1993-ban az 5. pápai évi anyagával folytatódott a sorozat, s jelenleg III. Ince pápaságának 11. événél, azaz a 11. kötetnél tart, amely az 1209. február 21-i levelekkel zárul (Reg.III.Innocenz).

III. Ince leveleiben — éspedig két levél címzettjeként — először 1208. december 8-án kerül említésre Neopatras érseke; egyházi ügyek elintézésére kéri fel a pápa (PL. 215: 1492. Nr. XI/179, Reg.III.Innocenz 11: 283–4. Nr. 174 [179]; PL. 215: 1505. Nr. XI/189, Reg.III.Innocenz 11: 303–4. Nr. 184 [189]).

Majd a XIII. pápai évben, vagyis az 1210. február 22. és 1211. február 21. közötti időszakban már 13 pápai levélben szerepel a neopatrasi érsek, ebből 12 alkalommal 1210 második felében. A neopatrasi érsek bizonyára kiérdemelte III. Ince bizalmát: a pápa számos ügyben — részben egyházi, részben világi ügyben — ad megbízatást a számára.

III. Ince registrumkönyvének kiadása a Gembloux-ból érkezett Johannes neopatrasi érsekségét 1208 és 1215 közé teszi (Reg.III.Innocenz 11: 283. Nr. 174 [179]/1. jegyzet). Feltételezésem szerint az 1208-as év onnan ered, hogy a két legkorábbi, a neopatrasi érseket említő pápai levél éppen 1208. decemberi keltezésű; másrészt pedig az 1215-ös év, a Johannes név és a gembloux-i származás EUBEL gyűjteményének egyetlen adatán alapulhat, aki 1215 körüli időből említi Johannest Neopatras érsekeként (EUBEL 1898: 379).

A neopatrasi érseket említő 1210. évi pápai levelek szövege a „Patrologia Latina” 216. kötetében található meg; ezek a következők (elől a kötetbeli hasáb száma, majd a pápai évhez tartozó levél sorszáma áll; a XIII. pápai évről van szó): 213. Nr. XIII/13, 297. Nr. XIII/101, 298. Nr. XIII/102, 299. Nr. XIII/103, 302. Nr. XIII/112, 303. Nr. XIII/113, 304. Nr. XIII/116, 307. Nr. XIII/120, 323. Nr. XIII/136, 324. Nr. XIII/137, 330. Nr. XIII/152, 331. Nr. XIII/154, 360. Nr. XIII/192.

5.2. Margit, a Thesszalonikéi Latin Királyság régense és III. Ince pápa

Margitnak, III. Béla leányának fordulatokban bővelkedő, többször magasba ívelő, majd mélybe zuhanó életpályát adott a sors, melynek során volt bizánci császárné (1185–1195), thesszalonikéi királyné (1205–1207), majd fia nevében a Thesszalonikéi Királyság régense. Élettörténetét WERTNER MÓR elég részletesen megírta, részben támaszkodva a korábbi szakirodalomra, de azt saját kutatásaival is kiegészítette. Így WERTNER állapította meg Margit harmadik házasságának tényét és azt, hogy az 1220-as évek elején birtokokat kapott testvérétől, II. András királytól a Szerémségben; tehát bizonyára Magyarországra költözött vissza, amikor királyságát az Epirusi Despotátus bekebelezte (WERTNER 1892: 394–406, WERTNER 1903; életéről rövid összefoglalás: KMTL. 443).

WERTNER munkáira tekintettel nem tartom szükségesnek, hogy Margit életének eseményeit ismertessem, azonban a jelen dolgozat célját szem előtt tartva szeretném felhívni a figyelmet Margit és III. Ince ambivalens viszonyát megvilágító néhány pápai oklevélre (WOLFF 1948, FERJANČIĆ 1974: 14–37).

Egy 1205 augusztusának végén vagy szeptemberének elején írt oklevélből megtudjuk, hogy III. Ince Margitot pápai védelem alá helyezte, felemlítve, hogy római katolikus szülők gyermekeként látta meg a napvilágot, de Izsák bizánci császárral kötött házasságakor a görög rítusra tért át, azonban második férje, Montferrati Bonifác, valamint a pápa legátusa, Peter Capuano által visszatért a latin rítushoz (PL. 215: 714. Nr. VIII/134, Reg.III.Innocenz 8: 248–50. Nr. 135 [134]).

1207-ben Montferrati Bonifácnak, Thesszaloniké királyának egy bolgár fegyveres alakulattal szembeni ütközetben nyílvessző fúródott a vállába, s ez a halálát okozta. Ezt követően igen nehéz helyzetet élt át Margit a lombard lázadókkal szemben, akik Margitot korábbi bizánci császárnéi múltja miatt megbízhatatlannak tartották a latin királyság élén, és Montferrati Bonifác Itáliában élő Vilmos nevű fiát akarták elismertetni a pápával Thesszaloniké királyának. Emiatt Margitnak nagy szüksége volt a görög egyházi vezetők és általában a királyság görög alattvalóinak támogatására, és ez komoly konfliktusokhoz vezetett a latin egyház vezetőivel szemben. A larisszai érsek bepanaszolta őt a pápánál, amiért akadályozza az egyház egyes tagjainak szabad mozgását, a görög püspököket favorizálja a latin egyház reprezentánsai ellenében, sőt arra buzdít görög egyházi vezetőket, hogy ne engedelmesskedjenek a pápának. A pápa 1208. október 4-i levelében így reagált erre: amennyiben ez igaz, akkor ezt egy súlyos bűnnek és méltatlan cselekednek minősítjük. Felszólította Margitot, hogy az általa fogva tartott egyházi személyeket engedje szabadon, és ennek ellenőrzésére a patراسي és a thébai érsekeket, valamint a thermopülai püspököt kérte fel (PL. 215: 1467. Nr. XI/152, Reg.III.Innocenz 11: 236–8. Nr. 147 [152]).

Időközben Henrik, a konstantinápolyi latin császár igyekezett támogatást nyújtani Margitnak és árván maradt gyermekének. 1209. január 6-án Henrik császár a kis Demetriust saját kezűleg koronázta Thesszaloniké királyává. Margitnak pedig jelentős birtokadományokat biztosított Thesszáliában, amelyek adományozását III. Ince 1210. március 30-án kelt oklevelében jóváhagyólag megerősítette (PL. 216: 227. Nr. XIII/34).

Margit régensi tevékenysége során egyrészt reálpolitikai érdekeit szem előtt tartva, másrészt — nyilván mint egykori bizánci császárné —, határozott szimpátiát tanúsított görög alattvalói iránt, még a latin egyház érdekeivel szemben is. Az egyik pápai levélből kiderül, hogy védelmet biztosított a larisszai latin érsek alá tartozó azon görög püspökök számára, akik az egyházi eljárásrend tekintetében nem engedelmesskedtek feljebbvalójuknak. A pápa megpróbálta Margitot a latin érsek oldalára állítani, s ebből a célból 1210. július 2-án a

neopatrasi érsekhez, valamint a nazoreskai és a kitrosi választott püspökökhöz fordult, hogy Margitot jobb belátásra bírják. Az utóbbiak közül a nazoreskai püspökség a larisszai és a neopatrasi érsekség határán volt — e pápai levél írásának idején a larisszai érsek alá tartozott —, a kitrosi püspökség pedig a thesszalonikéi érsekséghez (PL. 216: 299. Nr. XIII/103). Egy pár nappal későbbi pápai levélből pedig az derül ki, hogy Margit nemcsak, hogy nem fizette meg a pápának járó tizedeket, hanem ezt még az alattvalóinak is, mind a görögöknek, mind a latinoknak megtiltotta (PL. 216: 302. Nr. XIII/112).

Ez az a pont tehát, ahol összekapcsolódik III. Béla leányának, Margitnak, a Thesszalonikéi Latin Királyság régensének története a *neopatrasi* érsekséggel.

5.3. Kronológiai következtetések *Neopatras* említése alapján

Úgy vélem, hogy a pápai intelmeket és követeléseket III. Béla leánya felé továbbító neopatrasi érsek 1210. július 2-án kelt megbízatásának ténye s általában a pápai érdekeknek a Thesszalonikéi Királyságban érvényt szerezni próbáló tevékenységének híre 1210 végefelé juthatott el Anonymushoz Magyarországra. Bizonyos, hogy az ottani eseményeket mint a korszak külpolitikai fejleményei sorában meghatározó fontosságú történéseket nagy figyelemmel kísérte, s ehhez ráadásul külön hazafiúi és személyes motivációt is jelentett az ottani régens magyar származása, valamint az, hogy az illető éppen „a jó emlékü, dicsőséges” III. Béla lánya volt. Anonymus számára ekkor válhatott közelebről ismeretté Neopatras érseksége és Neopatras városa, s ekkor tájékozódhatott pontosabban annak elhelyezkedése felől is.

Feltételezésem szerint az ekkor kapott információk hatására, ezt követően döntött úgy, hogy a három évszázaddal korábbi eseményeket megelevenítő művében az Árpád vezér engedélye alapján az Égei-tengerig terjedő nagy területet hódoltató magyar sereget — az útvonalak alapján logikus célpontnak mondható Thesszaloniké városánál jóval délebbre — egészen Neopatrasig vezeti el, s még ezt a területet is meghódíttatja velük.

Ez a döntése elgondolásom szerint 1211-ben történt, s ez a geszta befejezésének időbeli alsó határát 1211-re, nézetem szerint 1211 őszére helyezi.

5.4 A gesztabeli *genus* szóhasználat jelentősége a datálás szempontjából

A fenti datálást támogatja s azzal teljesen szinkrón kormeghatározáshoz vezet a nagybirtokos magyar családoknak a gesztában nemzetséggént, *genus*-ként történő említése.

Anonymus nem kevesebb, mint tíz helyen említi egy-egy hősével kapcsolatban, hogy tőle melyik nemzetség származott. E nemzetségek a következők (zárójelben a geszta fejezetszámát, valamint a JUHÁSZ LÁSZLÓ szövegközlése szerinti mondatsorszámot adom meg): *genus Saac*, *genus Calay* et *Colsoy*, *genus Zemera*, *genus Moglout* (6. fejezet, 65); *genus Brucsa* (10. fejezet, 102); *genus Saac*,

genus *Moglout* (20. fejezet, 182); genus *Brucsa* (44. fejezet, 346); genus *Brugsa* (47. fejezet, 368); genus *Thomoy* (57. fejezet, 450).

Viszont a legkorábbi bizonyosan hiteles magyarországi oklevél, amelyben felbukkan a *genus*, illetve a *de genere* szóhasználat, II. András király birtokadományozó oklevele 1208-ból, amelyben a birtokba iktatás „per pristaldum nostrum Theodorum de genere Opuz”, vagyis Opuz nembeli Tódor pristaldus által történt meg (MOL DF. 259700, RegArp. I, 74 Nr. 235, ÁÚO. 6: 324–5).

A következő ilyen oklevél 1212-ből való, és az ezutáni két évtizedben ugrás-szerűen megnő e terminus írásos előfordulásainak a száma. Az 1213 és 1235 közötti időszakból — noha a tatárjárás következtében bizonyosan sok oklevél elpusztult — a korunkra jutott forrásokban Anonymus gesztáján kívül 60 további előfordulást regisztrált KRISTÓ GYULA (1975: 957). GYÖRFFY GYÖRGY becslése szerint a nemesi nemzetségre utaló *de genere* szóhasználatnak hazai oklevelekben a 14. század közepéig, azaz „1350-ig közel 1000 előfordulását tudnánk kimutani” (GYÖRFFY 1966: 27).

Ebből arra következtethetünk, hogy a nemesi nemzetség terminus alkalmazása a birtoklevelekben bizonyosan II. András trónra kerülése után kezdődött meg, valószínűleg 1208-nál csak kevéssel korábban. Nézetem szerint ennek hátterében valószínűsíthetően egy konkrét királyi rendelkezés állhatott, amelynek tartalma nem maradt fenn. A nemesi nemzetségfogalom kialakulásának lehetséges okairól korábban megfogalmazott elképzelésekről, s a nemzetségfogalomhoz kapcsolódó számos nyitott kérdéstről lásd: KMTL. 488–490.

Anonymus már alkalmazta művében az oklevelezési gyakorlatban használtossá váló új terminust. Mivel a *genus* használata, mint láttuk, nemcsak kivételesen fordul elő a szövegében, hanem számos alkalommal, s a geszta elején, közepén és végén egyaránt, ezért már a mű fogalmazványának megírását is nagy valószínűséggel 1208 utánra kell tennünk. Ezzel a időbeli alsó határral a szöveg végleges változatának 1211. évi vagy közvetlen azutáni elkészülte igen jól összevág.

5.5. A geszta befejezésének időbeli felső határáról

Vajon van-e valamilyen utalás a geszta szövegében, amely alapján egy bizonyos időpontnál korábbra valószínűsíthetjük a mű befejezését?

Idézzük fel Anonymus szavait a 9. fejezet végéről: „Et iure terra pannonie pascua romanorum esse dicebatur. nam et modo romani pascuntur de bonis hungarie.” (An. 1937: 46, 2–4. sor, a faksimile alapján). PAIS DEZSŐ fordításában: „És joggal mondhatták Pannónia földjéről, hogy az a rómaiak legelője, hiszen ép[pen] most is a rómaiak legelnek Magyarország javaiból.” (An. 1926: 34).

Az idézetben szereplő „romanorum” és „romani” a németekre utal, amiképpen az „imperator romanorum” a 13. századi Magyarországon a „német-[római] császár”-t jelentette (HOLLER 2011: 286–7). Ugyanis II. András király feleségé-

nek, Gertrúdnak — és Gertrúd Magyarország javait bitorló testvéreinek — az apja IV. Andechsi Bertold volt, aki előnevét a bajorországi Andechs után kapta.

A geszta írójának e saját korára vonatkozó, az olvasóhoz intézett mélységesen keserű kiszólása aligha maradt volna benne a végleges szövegben ebben a formában, amennyiben a művét II. András felesége, Gertrúd ellen 1213. szeptember 28-án végrehajtott sikeres merénylet után fejezi be. Ha ezt követően zárta volna le az írásmű szövegét, akkor nézetem szerint vagy kihagyta volna ezt a kemény aktuálpolitikai megjegyzést tartalmazó mondatot, vagy hozzátett volna valamilyen — talán moralizáló — kiegészítést ehhez a megjegyzéshez.

Erre tekintettel a geszta szövegének végleges lezárását 1213. szeptember 28. előttre teszem. Egyetértek KRISTÓ GYULA ennek megfelelő nézetével, kivéve azt a vélekedését, hogy a megírás időbeli felső határa az 1211-es évre előre lenne hozható (1979: 53).

6. A geszta végleges változata elkészültének idejéről

A fentiek alapján a szöveg befejezésének idejét nagy valószínűséggel 1211 októbertől és 1213 szeptembere közé teszem. E két éves időszak középső esztendejét, vagyis az 1212 áprilisa és 1213 márciusa közötti egy évet tartom a geszta befejezése legvalószínűbb időszakának.

Természetesen felvetődik a kérdés, vajon mekkorák is ezek a „nagy valószínűségek”?

Nos, a datálatlan történeti források kormeghatározása esetében a szakirodalomban szokásos keletkezésük időbeli alsó, illetve felső korlátjának a megadása, amennyiben ezek egyikének vagy mindkettőnek a meghatározását a logikai bizonyosság erejével rendelkező következtetések lehetővé teszik. Elvileg ilyen esetekben az időbeli alsó, illetve felső korlát *b i z o n y o s*, azaz lényegében 100%-os valószínűségű állítást jelent. (Meglépő módon egyébként e két fogalom magyar neve a hazai történettudományi szakirodalomban teljesen ismeretlen, magyar nyelvű szövegben is jellemzően a *terminus post quem*, illetve a *terminus ad quem* terminust használják.)

Azonban jól ismert, hogy a gyakorlati és a tudományos életben is bizonyos állításaink gyakran csak több vagy kevesebb valószínűséggel érvényesek, de az ilyen jellegű állítások is roppant hasznosak és értékesek, és fontos következtetéseket alapoznak meg. Az ilyen jellegű állítások kvantifikációja a valószínűségelmélet keretében lehetséges. Noha eredetileg ezen elmélet megállapításai csak tetszőleges számban megismételhető kísérletre vonatkoztak, de ismeretelméletileg nincs akadályja annak, hogy eredményeit olyan egyedi esetek vizsgálatára is transzponáljuk, amelyek valamely adatáról nem rendelkezünk biztos tudással.

A valószínűségelméletből ismert, hogy bizonyos pontosan meghatározható feltételek esetében sok, egymástól független ok eredőjeképpen előálló eredmény eloszlása közel esik az ún. Gauss-féle normális eloszlás alakjához. A gyakorlati

tapasztalat alapján ez az eloszlás igen sokszor jól jellemzi mind a tömeges, mind az egyedi eseményeket. Ez egy olyan eloszlás, amely esetében többnyire egy bizonyos „várható érték” közelébe esik a valószínűségi változó, attól távolabb csak ritkábban. Az elnyúltságának mértéke a „szórás”. A várható értéknél a szórás értékével kisebb, illetve annál ugyanennyivel nagyobb értékek közé közel 70%-os valószínűséggel esik egy normális eloszlású valószínűségi változó (a pontos adat 68,3%), a várható értéknél a szórás felénél kisebb, illetve annál ugyanennyivel nagyobb értékek közé közel 40% valószínűséggel (a pontos adat 38,3%), a várható értéknél a szórás kétszeresével kisebb, illetve annál ugyanennyivel nagyobb értékek közé pedig mintegy 95% valószínűséggel (a pontos adat: 95,4%).

Bár a források datálására vonatkozó érveink gyakran nem képviselnek teljes bizonyosságot, de több érv együttese alapján mégis érdemleges megállapítások tehetők, melyek különböző irányú tapasztalataink alapján többé-kevésbé kvantifikálhatók is.

Nézetem szerint a jelen tanulmányban felsorakoztatott datálási érvek alapján az Anonymus-geszta lezárásának idejét egy olyan normális eloszlással lehet jellemezni, amelynek várható értéke 1212 szeptemberének vége, a szórása egy év. Ennek alapján a geszta lezárásának időpontja mintegy 70%-os valószínűséggel esik az 1211 októbere és 1213 szeptembere közötti két éves időintervallumra, s ezen belül mintegy 40%-os valószínűséggel az 1212 áprilisa és 1213 márciusa közötti egy éves időszakra.

Befejezésképpen szeretném kiemelni azt a következtetésemet a jelen tanulmányban elmondottak alapján, hogy a 12. század végén és a 13. század elején tevékeny nagy műveltségű történétíróknak a Kárpát-medence elfoglalásáról szóló munkája, az Anonymus-geszta — amely bepillantást enged a korai 13. század sok vonatkozásban alig ismert Magyarországának földrajzába, történelmszemléletébe és általában véve gondolkodásmódjába — 2012 áprilisában lezárásának éppen a 800. évében lépett.

Irodalom

- An. 1790 = *Anonymus, az az Béla királynak nevetlen iródeákja Hét-magyaroknak Szittyából Almos hertzeg vezérlése-alatt lött ki-jövetelöket meg-írta.* Fordította LETHENYEI JÁNOS. Pest, 1790.
- An. 1799 = *Magyar Sunád, avagy I. Béla királynak nevetlen író-deákja (...).* Fordította MÁNDY ISTVÁN. Debreczen, 1799.
- An. 1860 = *Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről.* Fordította SZABÓ KÁROLY. Pest, 1860.
- An. 1883 = Magistri P. Belae regis notarii *Gesta Hungarorum.* Ad fidem codicum recensuit, observationes, disquisitionem de aetate Belae regis notarii, et animadversiones criticas adiegit M. FLORIANUS. *Historiae Hungaricae Fontes*

- Domestici. Pars Prima. Scriptores. Volumen II. Chronica Hungarorum. Quinque-Ecclesiis [Pécs], 1883.
- An. 1900 = I. Béla király Névtelen jegyzőjének műve. Közli FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, jegyzetekkel ellátta PAULER GYULA. In: *A magyar honfoglalás kútfői a honfoglalás ezredéves emlékére*. Szerk. PAULER GYULA–SZILÁGYI SÁNDOR. Bp., 1900. 381–463. [Reprint kiadás: Bp., 2000.]
- An. 1926 = *Magyar Anonymus. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről*. Fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel és térképpel ellátta PAIS DEZSŐ. A Napkelet Könyvtára 14. sz. Bp., 1926.
- An. 1932 = *P. magister: Gesta Hvngarorum*. Szerk. JUHÁSZ, LADISLAUS. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Saecula 12–13. Bp., 1932.
- An. 1937 = *P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum*. Praefatus est textumque recensuit AEMILIUS JAKUBOVICH. Annotationes exegeticas adiecit DESIDERIUS PAIS. SRH I, 13–117.
- An. 1975 = *Anonymus: Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről*. Hasonmás kiadás. Fordította és jegyzetekkel ellátta PAIS DEZSŐ. A bevezetőt írta, a jegyzeteket kiegészítette és a térképet tervezte GYÖRFFY GYÖRGY. Bp., 1975.
- An. 1999 = *Anonymus: A magyarok cselekedetei*. Fordította VESZPRÉMY LÁSZLÓ. Az utószót és a jegyzeteket írta VESZPRÉMY LÁSZLÓ. Milleniumi magyar történelem — Források. Bp., 1999. 7–49. (A záró verses részlet minimális eltéréssel SZABÓ KÁROLY 1860. évi fordításából való.)
- ÁÚO. = *Árpád-kori új okmánytár I–XII*. Közzé teszi WENZEL GUSZTÁV. Pest (később Bp.), 1860–1874.
- BENKŐ LORÁND (1994), *Anonymus Boroná-i*. In: *Bárczi Géza Emlékkönyv*. Szerk. SZATHMÁRI ISTVÁN–E. ABAFFY ERZSÉBET–B. LÖRINCZY ÉVA. MNyTK. 200. sz. Bp. 35–43.
- BENKŐ LORÁND (1998), *A korai magyar gyepűvédelem terminológiájához (Anonymus Boroná-i)*. In: BENKŐ LORÁND, *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Bp. 76–83.
- BENKŐ LORÁND (2009), *A Szovárd-kérdés. Fejezetek egy ómagyar nemzetség történetéből*. Bp.
- EUBEL, CONRADUS (1898), *Hierarchia catholica medii aevi, sive Summorum pontificum, S.R.E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1198 usque ad annum 1431*. Vol. 1. Regensberg.
- FERJANČIĆ, BOŽIDAR • ФЕРЈАНЧИЋ, БОЖИДАР (1974), *Tesaluja y XIII u XIV veku*. Beograd.
- Freisingi Ottó/1912 = *Freisingi Ottó krónikája*. Fordította GOMBOS F. ALBIN–IRSIK JÓZSEF–VAJDA GYÖRGY. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta GOMBOS F. ALBIN. Középkori krónikások XII–XIV. kötet. Bp., 1912.
- GOMBOS CFHH. = *Catalogus fontium historiae hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Árpád descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC*. Ed. GOMBOS ALBINUS FRANCISCUS. 1–3. Bp., 1937–1938. (Index: 4. kötet. Composuit CSAPODI CSABA. Bp., 1943.)

- GYÖRFFY GYÖRGY (1966), Egy krónikahely magyarázatához. *Történelmi Szemle* 9: 25–35.
- GYÖRY JÁNOS (1948), *Gesta regum — gesta nobilium. Tanulmány Anonymus krónikájáról*. Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai 29. sz. Bp.
- HOLLER LÁSZLÓ (2008), Anonymus és a „Fekete-tenger”. *MNy.* 104: 306–16.
- HOLLER LÁSZLÓ (2009), Anonymus és a „senonok hegyei” meg az „aliminus népek”. Árpád-kori történeti szövegek fejlődési modelljének első közelítése. *MNy.* 105: 300–24, 431–49.
- HOLLER LÁSZLÓ (2011), Géza vagy István idejében alapították-e a veszprémvölgyi monostort? *MNy.* 107: 276–98.
- KMTL. = *Korai magyar történeti lexikon. 9–14. század*. Főszerk. KRISTÓ GYULA. Bp., 1994.
- KRISTÓ GYULA (1975), Néhány megjegyzés a magyar nemzetségekről. *Századok* 109: 953–67.
- KRISTÓ GYULA (1979), Szempontok Anonymus gesztájának megítéléséhez. *Acta Historica* 66: 45–57.
- Lex.MA. = *Lexikon des Mittelalters*. Bearb. BAUTIER, ROBERT-HENRI et al; ANGERMANN, NORBERT et al. Bd. 1–9, Register. Bd. 1–6. München–Zürich, 1980–1993.; Bd. 7–9. München, 1995–1998.
- MOL DL. = Magyar Országos Levéltár, Középkori Gyűjtemény (Diplomatikai Levéltár).
- ODB. = *The Oxford dictionary of Byzantium*. Ed. KAZHDAN, ALEXANDER P. Vol. 1–3. New York, 1991.
- Ottonis Frisingensis/1868 = Ottonis Frisingensis: *Chronicon*. In: *Monvmenta Germaniae Historica*. Scriptorvm Tom. XX. Ed. PERTZ, GEORGIVS HENRICVS. Hannoverae, 1868. 116–301.
- PL. = *Patrologiae cursus completus, seu Bibliotheca universalis, ... Series Latina: ...* Tom. 1–221. Parisiis, 1841–1864.
- PODHRADCZYK JÓZSEF (1861), *Béla király névtelen jegyzőjének idejekora és hitelesége*. Buda.
- POKORNY, RUDOLF (2006), Der territoriale Umfang des lateinischen Königreichs Thessaloniki. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 62: 537–606.
- Reg.III.Innocenz = *Die Register Innocenz' III*. Bearb. HAGENER OTHMAR et al. Bd. 1. Graz–Köln, 1964.; Bd. 2. Rom–Wien, 1979; Bd. 5–. Wien, 1993–.
- RegArp. = *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. I–II/1. Szerk. SZENTPÉTERY IMRE. Bp., 1923–1943. II/2–3., II/4. Szerk. SZENTPÉTERY IMRE–BORSA IVÁN. Bp., 1961–1987.
- RICHARD, JEAN (1989), The establishment of the Latin Church in the Empire of Consantinople (1204–1227). In: *Latins and Greeks in the Eastern Mediterranean After 1204*. Ed. ARBEL, B.–HAMILTON, B.–JACOBY, D. London–Totowa. 45–62.
- SÁNDOR ISTVÁN (1808), Béla Levelessénél Előforduló Tulajdon Nevek. *Sokféle* 11. darab: 3–66.
- SETTON, KENNETH M (1976), *The Papacy and the Levant (1204-1571)*. Vol. I. The Thirteenth and Fourteenth Centuries. Philadelphia.

- SRH. = *Scriptores rerum Hungaricarum I–II*. Szerk. EMERICUS SZENTPÉTERY. Bp., 1937–1938.
- VESZPRÉMY LÁSZLÓ (1998), Megjegyzések az Anonymus-gestában előforduló néhány nem magyarországi helynévről. *A Senones-kérdés. MNy.* 94: 165–9.
- VESZPRÉMY LÁSZLÓ (1999), Jegyzetek az Anonymus-fordításhoz. In: *Anonymus: A magyarok cselekedetei*. Fordította VESZPRÉMY LÁSZLÓ. Az utószót és a jegyzeteket írta VESZPRÉMY LÁSZLÓ. *Milleniumi magyar történelem — Források*. Bp. 51–71.
- WERTNER MÓR (1892), *Az Árpádok családi története*. Nagy-Becskerek.
- WERTNER MÓR (1903), Margit császárné fiai. *Századok* 37: 593–611.
- WOLFF, ROBERT LEE (1948), The organization of the Latin Patriarchate of Constantinople, 1204–1262. *Traditio. Studies in ancient and medieval History, Thought and Religion* 6: 33–60.
- WOLFF, ROBERT LEE (1954), Politics in the Latin Patriarchate of Constantinople, 1204–1262. *Dumbarton Oaks Papers* 8: 225–304.

